

„VOJNIČKA VLADAVINA” KAO POSEBAN (OKCIDENTALAN) TIP DESPOTIJE U MONTESKJEOVOJ TEORIJI

Aleksandar Molnar

*Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet*

SAŽETAK

„Vojničku vladavinu” Monteskeje je spominjao u sva tri svoja glavna dela: i u Persijskim pismima, i u Razmatranjima o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti i u spisu O duhu zakona. Međutim, samo je u poslednjem delu ovu proglasio za poseban tip despotije. Taj tip despotije Monteskeje je razmotrio na primeru starog Rima i došao do zaključka da se značajno razlikuje od onoga što je obično podrazumevao pod despotijom – onom orijentalnom. Dok je, naime, orijentalna despotija bezvremena, jednostavna i lišena bilo kakve predstave o slobodi, „vojničku vladavinu” kao okcidentalan tip despotije karakterisali bi upravo naglašena kompleksnost i istoričnost u kontekstu pervertiranja slobode: ona bi se mogla razumeti samo kao ishod determinizma koji vodi od urušavanja monarhije preko aristokratske i demokratske republike.

KLJUČNE REČI: Monteskeje, despotija, sloboda, vojnička vladavina, Rim

Šarl-Luj de Sgonda, baron od La Breda i Monteskeja (Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu), i danas se pominje kao jedan teoretičar koji je ključne doprinose izgradnji koncepta orijentalne despotije dao u svojim delima Persijskim pismima (1721) i O duhu zakona (1748). Ni u jednom od svojih dela Monteskeje (Montesquieu), međutim, nije upotrebio sintagmu „okcidentalna despotija”, niti je preduzeo bilo kakav ozbiljan pokušaj da stvori teorijsko uporište za razlikovanje pojavnih oblika despotije na Istoku – gde je, po njegovom mišljenju, ona bila nešto sasvim normalno – i na Zapadu – gde je, manje-više, bila vezana za specifičan slučaj starog Rima. Ovo Monteskejeovo ćutanje nije neobično, s obzirom na to da je njegova filozofija istorije isključivala i samu mogućnost da se na Zapadu javi despotija. Već u svom prvencu Monteskeje je izneo svoje temeljno filozofsko-istorijsko uverenje da je sloboda bila pokretač istorije evropskih naroda, dok je Azija uvek grcala u okovima despotizma

(Monteskje 2004a, 237). To uverenje Montesjkje je zadržao i prilikom pisanja svog magnum opusa: napredovanje „genija slobode” u Evropi ovoga puta je video kao predodređeno konfiguracijom terena, koje nije pogodno za stvaranje ogromnih (despotskih) država, kao što je to slučaj u Aziji (Monteskje 2011, 221).

Kada se sve to uzme u obzir lako je shvatiti zašto je glavni problem koji je Montesjkje imao sa tom filozofsko-istorijskom konstrukcijom bio da u nju uvrsti stari Rim. Zato je od Persijskih pisama Montesjkje pokušavao da pronađe ključ za objašnjenje rimskog izuzetka: zašto je propala najpre monarhija, a zatim i republika, te je, najkasnije od Cezara, Rim počeo da gazi slobodu, da celu Evropu tera da stenje „pod vojničkom i nasilnom vladavinom” i da svim pokorenim narodima postavlja za upravljače „tirane” (Monteskje 2004a, 237). Što se više u kasnijim godinama bavio istorijom Rima to je Montesjkje više uviđao da rimsko iskliznuće u despotiju nije bila nikakva neponovljiva slučajnost ili osobenost „duha” Rimljana već logični ishod jednog zakonomernog istorijskog procesa, u kontekstu kojeg je sloboda dobijala sve kontroverznije mesto: „Oni su prvo zatrli slobodu svih drugih, a onda zloupotrebili i svoju sopstvenu, tako da su svet uzdrnali i kao uzurpatori i kao uzurpirani, i kao tirani i kao robovi” (Montesquieu 2001, 293). Rim je bio i ostao tamna mrlja evropske slobodarske istorije: enigma koja je tražila razrešenje kako bi mogla da bude pretvorena u izuzetak koji potvrđuje pravilo.

DESPOTIZAM RIMSKOG PRINCIPATA

Tragajući u Razmatranjima o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti za uzrokom propasti rimske imperije, Montesjkje se konfrontirao sa elementarnim problemom definisanja državnog uređenja rimske imperije – pogotovo nakon smrti Avgusta. Nakon što je propala republika i zavladao Avgust, pisao je Montesjkje, „vlada [je] postala monarhistička” (Monteskje 2004b, 119). Međutim, samo nekoliko strana ranije, Montesjkje je tvrdio da je, posle Avgustove smrti, tokom celog prvog veka nove ere, „Rimsko carstvo [...] [bilo] neka vrsta neuređene republike” (Monteskje 2004b, 113). Očigledno je da je već tada Montesjkje naslućivao posebnost perioda u istoriji Rima koji je započeo sa Tiberijem a završio se Domicijanom, ali da još nije mogao da ga nazove nikako drugačije osim „neuređenom republikom”. A kakva god da je Rimaska imperija bila nakon Domicijana (do kraja principata), u doba dominata (naročito nakon Konstantinovog premeštanja prestonice na Istok) ona je postala – tiranija.¹ Ipak, Montesjkjeovi opisi Rimske imperije u doba dominata uveliko se

1 Čak ni Justinijan nije promenio ništa u prirodi rimske vladavine: iako joj je privremeno udahnuo novi život, ona je i dalje ostala „tiranska” (Monteskje 2004b, 141).

poklapaju sa onim obeležjima despotije koja je već nagovestio u Persijskim pismima i o kojima će detaljnije pisati kasnije, u spisu O duhu zakona. Tako, primera radi, novim imperatorima Monteskje je pripisivao indolenciju, neratobornost² i „neosetljivost. Ređe su se pokazivali pred vojskom; bili su lenji, upućeniji na svoju poslugu, vezani za palate i izolovani od Carstva. [...] Boravak mnogih careva u Aziji i njihovo neprestano suparništvo sa kraljevima Persije pobudilo je kod njih želju da budu obožavani poput njih; a Dioklecijan – drugi kažu Galerije – naložili su ovo posebnim ediktom. Kako su se ukorenjivali azijska razmetljivost i sjaj, ljudi su se na njih brzo navikli” (Monteskje 2004b, 119).

Uprkos tome što je u ovo vreme ispoljavao krajnju nesigurnost u određenju državnog uređenja Rimske imperije u doba principata i dominata, Monteskje je imao potrebu da je upoređuje sa despotijama Azije (i Afrike) i da, pored brojnih sličnosti, istakne i ključnu razliku među njima: Rim je razvio dug istorijski proces urušavanja koji je stajao u oštroj suprotnosti sa „neistorijskim” bitisanjem orijentalnih despotija, u kojima nijedno ubistvo despota nije dovelo do uništenja despotije. Jedan od možda najvažnijih zaključaka Razmatranja o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti ticao se zakonomernosti istorijskog propadanja države koja nije uspela da sačuva umerenu monarhiju, kao što je bio slučaj sa Rimom u njegovoj najstarijoj istoriji: „Slučaj ne gospodari svetom. [...] Postoje opšti uzroci, moralni i fizički, koji deluju u svakoj monarhiji, uzdižu je, održavaju ili obaraju. Svi događaji se nalaze pod uticajem ovih uzroka” (Monteskje 2004b, 127).

Reč despotija pojavljuje se samo na dva mesta u Razmatranjima o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti sa jasnim i nedvosmislenim značenjem orijentalne despotije. Jedno mesto je od manjeg teorijskog značaja, jer na njemu Monteskje zapravo relativizuje ovaj pojam, tvrdeći da nijedna vlast nije despotska u pravom smislu te reči, budući da čak ni turski sultan i persijski šah ne mogu da rade šta im je volja i moraju da poštuju nekakav „opšti duh na kojem je [njihova] vlast zasnovana” (Monteskje 2004b, 160).³ Drugo mesto je zato neuporedivo zanimljivije. Konstatujući da je republika u Rimu bila izgubljena onda kada su političku moć stekle vojskovođe, Monteskje kao da je osetio potrebu da istakne da se rimska imperija i dalje razlikovala od „azijskog despotizma” po tome što njeno jedinstvo još nije postalo sasvim prazno. „Ono što se u političkom telu zove jedinstvo

2 „U vreme Republike, važno je načelo stalnog rata; pod carevima, maksima je glasila održavanje mira” (Monteskje 2004b, 89).

3 U domaćem prevodu reč „despotska [vlast]” zamenjena je rečju „neograničena”: „Vara se onaj koji smatra da na svetu postoji ljudska vlast koja je u svakom pogledu neograničena (*C'est une erreur de croire qu'il y ait dans le monde une autorité humaine, à tous les égards despotique*)” (Monteskje 2004b, 160).

jeste prilično višeznačno: istinsko jedinstvo je u skladu u kojem svi delovi, koliko god delovali suprotstavljeno, sarađuju za opšte dobro društva kao što u muzici nesaglasja dopunjuju opšte sazvučje. [...] Ali u skladu sa azijskim despotizmom, tj. neodmerenom vlašću, uvek postoji prava podela: zemljodelač, ratnik, trgovac, činovnik, plemić povezani su samo utoliko što ugnjetavaju druge bez otpora. I ukoliko tu vidimo ikakvo jedinstvo, tu nisu ujedinjeni građani već mrtva tela sahranjena jedna pored drugih” (Monteskje 2004b, 63). Iz Montesjkjeovih izlaganja moglo se zaključiti da je za njega „istinsko” političko jedinstvo u Rimu postojalo dok su postojali otvoreni politički i socijalni sukobi (upor. i Oake 1955, 53), da je nestajanje takvog jedinstva bio dug proces (koji je započeo već u republici, usled autoritarnog zatiranja političkih i socijalnih sukoba, da bi se intenzivirao tokom principata) i da je tek u dominatu okončano stvaranjem potpuno iskvarenog, beskonfliktnog – despotskog – jedinstva koje je bilo karakteristično za Orijent (tj. jedinstvo zasnovano na jednakosti podanika u ništavnosti, u kojoj građanski mrtvaci izrabljuju jedni druge, dok ih sve izrabljuje despot na vrhu piramide vlasti). A pošto se središte imperije preselilo na Orijent i pošto je Okcident na taj način oslabljen i praktično prepušten sebi samom, bilo je sasvim razumljivo što se Zapadna rimska imperija raspala, dok je Istočna rimska imperija nastavila da još vekovima opstojava zahvaljujući tome što su despotske tradicije bile duboko ukorenjene na teritorijama na kojima se rasprostirala.

Tako je Montesjkje u Razmatranjima o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti kroz postavljanje problema transformacije „istinskog” političkog jedinstva (koje je uvek „polifono”) u prazno (i, na dugi rok, neodrživo) despotsko jedinstvo započeo implicitno konstruisanje posebnog tipa okcidentalnog despotizma. Iako ni u spisu O duhu zakona nije nigde napravio eksplicitno razlikovanje okcidentalnog i orijentalnog despotizma, sva ona mesta na kojima je problematizovao despotiju u rimskoj imperiji, a pogotovo promene koje su u njoj nastupile prilikom prelaska iz principata u dominat, mogu se smatrati njegovim najvažnijim doprinosima stvaranju tipa okcidentalne despotije.

Tri su ključna doprinosa koje je u tom smislu Montesjkje dao u svom magnum opusu. Prvo, on je problem stvaranja okcidentalne despotije postavio ne samo tako da ga u potpunosti odvoji od procesa pervertiranja monarhije u tiraniju (kako je to još Lok [Locke] smatrao) nego i tako da može da u monarhiji prepozna (varljivu i prolaznu, doduše) šansu da se u završnoj fazi urušavanja republike snage koje se protive despotiji pregrupišu i pruže odgovarajući otpor. Montesjkje više nije imao nikakve dileme u pogledu toga da je u Rimu pod Avgustom zaista ukinuto republikansko uređenje i da je podela magistratura na građanske i vojne, koju je on kao prvi imperator uveo, „odgovarala [...] monarhijskoj vladavini”. Međutim, tu

monarhijsku praksu, koju je započeo Avgust a nastavili i neki drugi imperatori, Monteskje je tumačio kao bezmalo očajnički pokušaj da se spreči najgore: ovi vrli vladari su na to bili prinuđeni „kako bi ublažili vojničku vladavinu” (Monteskje 2011, 62), koja je pokazala da ne može da se smiri u (relativno kratkotrajnoj) tiraniji, nego da traži (stabilno dugoročnu) despotiju. Samim tim, iz Monteskjeovog ugla posmatrano, prava istorijska ironija bila je u tome što je monarhija, koju su Rimljani mrzeli i koju su poistovećivali sa tiranijom (temeljeći na tome svoj celokupan republikanski etos) na kraju bila njihova poslednja šansa za spas od despotije, kao nečeg mnogo goreg (što u svojoj dotadašnjoj istoriji nisu mogli da upoznaju).

Drugo, monarhija je postala kompromitovana i izgubila je moć da sprečava dalju transformaciju Rima u despotiju onog momenta kada je imperator ukinuo samostalne građanske magistrature, pretvorio ih u sebi podređeni administrativni aparat i na taj način omogućio prisvajanje sudske vlasti. Monteskje se pozivao na Tacita koji je napisao da je Klaudije bio prvi rimski imperator koji je otvorio vrata otvorenoj pljački države tako što je na sebe preneo „presuđivanje slučajeva i funkcije magistrata” (Monteskje 2011, 69): za Monteskjea najveće zlo koje je načinio Klaudije nije bila sama ta pljačka države nego uništenje poslednjeg prežitka stare republikanske „polifonije”, s obzirom na to da su građanske magistrature, pogotovo one naoružane sudskom vlašću, bile najsnažnije i najagilnije uporište borbe protiv despotizma.⁴

Naposletku, treće, u Domicijanu (koji je vladao od 81. do 96. godine) Monteskje je već video prvog „vojničkog” despota. „Njegova vladavina bila je vojnička, a to je jedna vrsta despotske vladavine” (Monteskje 2011, 30). U ovoj konstataciji da je „vojnička vladavina” posebna „vrsta” despotije⁵ Monteskje je otišao najdalje u formulisanju posebnog tipa okcidentalne despotije: pod Domicijanom, građanske magistrature su postale nebitne, sudska vlast koju je uzurpirao svela se na голу arbitrarnost (kako svedoče Svetonijevi opisi u poglavljima 10–14 na koje se Monteskje eksplicitno pozivao u svom kvalifikovanju Domicijana kao vojničkog despota: upor. Suetonius, 1914: 359–371), a vojska se uzdigla u jedini pravi potporni stub ne samo njegove svesti nego i pretenzije na to da je obnaša kao Dominus et Deus (što je Svetonije pomenuo u poglavljima 13 i 23, na koje se Monteskje takođe pozvao: Suetonius, 1914: 385). Monteskje je Domicijana, kao

4 Da bi pojačao ovaj zaključak, Monteskje je Tacitovu konstataciju da je Klaudije bio prvi imperator koji je „na sebe preuzeo sve zakone i dužnosti magistrata (*nam cuncta legum et magistratum munia in se*)” (Tacitus, 485) preveo tako što je akcentovao Klaudijevo prisvajanje „presuđivanja slučajeva i funkcija magistrata (*jugement des affaires et les fonctions des magistrats*)”.

5 Na drugom mestu Monteskje je napisao da je Rimsko carstvo u jednom momentu „postalo despotsko i vojničko” (Monteskje 2011, 355), ali nije precizirao da li se to desilo pod Domicijanom.

poslednjeg, uvrstio u niz od šest tirana koji su uzurpirali svu vlast u Rimu i zbog toga bili ubijeni (pre njega su to bili Cezar, Tiberije, Kaligula, Klaudije i Neron), a da Rimljani ne samo da posle njihove smrti nisu postali slobodniji, nego su potonuli još „dublje u ropstvo; svi su se udarci zadavali tiranima, nijedan tiraniji samoj” (Monteskje 2011, 25). Iako su i Domicijana njegove ubice likvidirale kao tiranina, on je zapravo bio već nešto više od toga. On je bio prvi rimski despot, koji je nadilazio polaritet monarh/tiranin, koji je vladao još samo robovima i koji je uspeo da bespovratno izopači sve institucije poreklom iz republike.

Na osnovu onoga što je ovde rečeno može se zaključiti da je Monteskje u spisu O duhu zakona stvorio sasvim jasne obrise tipa okcidentalne kao vojničke despotije i da je rekonstruisao glavne stanice na putu njegovog prvog javljanja na Zapadu: nagoveštena u rimskoj republici, ova despotija je dobijala svoje konture pod prvim imperatorima – koji su oscilovali između polova monarhije i tiranije – da bi naposljetku pod Domicijanom bila potpuno uobličena i kao takva nastavila da se reprodukuje pod kasnijim imperatorima u principatu (da bi se u dominatu Rimski imperija naprosto pretvorila u orijentalnu despotiju, koja je postala sasvim „bezvremena” i koja je izgubila svaki kontinuitet sa republikom). Okcidentalna despotija je tako za Monteskjea postala ishod jednog dugačkog procesa, koji je započeo na krhotinama monarhije, zahuktavao se tokom republike i naposljetku se okončao uspostavljanjem orijentalne despotije.

DIJALEKTIKA SLOBODE I JEDNAKOSTI U RIMU

Prima facie reklo bi se da je Monteskje glavni razlog za propast rimske republike prepoznao u neodgovarajućoj institucionalizaciji slobode. Republika je nastala nakon što je narod prognao kraljeve u ime slobode, a propala je kada je nastupilo „mahnitavanje slobode” (Monteskje 2011, 142), odnosno „tiranija slobode” (Montesquieu 2001, 255). Pa ipak, razlozi za ovo autodestruktivno razobručenje slobode – na koje se u krajnjoj liniji svodi istorija rimske republike – bili su po Monteskjeu dublji i, iako nisu bili nimalo jednostavni, mogli su se dovesti u vezu sa problemima koje je stvarao zahtev plebejaca za jednakošću. Rimski imperator je tako bila za Monteskjea prototipska država u kojoj su problemi sa jednakošću osujetili uspostavljanje političke kao jedine prave slobode, da bi naposljetku doveli do uspostavljanja despotije.

Da bi se utvrdilo koji su problemi sa jednakošću postojali u rimskoj republici potrebno je podsetiti se da je za Monteskjea ona nastala kao aristokratija i da je to bila skoro do kraja 2. veka pre n.e. Štaviše, Monteskje je tvrdio da je već Servije Tulije – dakle, još u doba kraljevstva – prilikom uspostavljanja klasnog uređenja „sledio [...] duh aristokratije” (Monteskje 2011, 18), čime je praktično predodredio da vladavina u Rimu posle

najurivanja kraljeva postane „aristokratska“. S obzirom na to da je „duh aristokratije“ ujedno i „duh nejednakosti“ (Monteskje 2011, 94), bilo je nužno da se u njoj uspostave prerogativi i privilegije plemstva.⁶ Kao i za sve druge aristokratije, i za onu rimsku važno je pravilo da „ne treba da preuzima prirodu i načelo monarhije, što bi se desilo kada bi plemići imali neke lične i posebne prerogative, različite od onih koje ima njihovo telo: privilegije moraju da budu namenjene senatu, a senatorima obično poštovanje“ (Monteskje 2011, 48). Rimski plemići su se pokorili ovom pravilu i uspostavili vlast na osnovu svojih korporativnih prerogativa (konačno, i sam oficijelni naziv rimske države – *Senatus Populusque Romanus* – jasno je ukazivao na to da su plemići bili politički izdignuti iznad naroda samo na osnovu toga što su bili članovi Senata). Rimski Senat je vladao na osnovu svojih prerogativa, ali nije bio sklon arbitrarnoj vladavini. Upravo suprotno, rimski plemići su nakon progona kraljeva shvatili da se narodom mora vladati na osnovu zakona, odnosno prava uopšte, i zato su ispravno započeli sa sve intenzivnijom pravnostvaralačkom aktivnošću. Štaviše, oni su prihvatili nužnost da i samim plebejcima dopuste da učestvuju u radu skupština koje su donosile zakone, a kasnije i da kroz svoj plebejski savet stvaraju opšteobavezujuće plebiscite. To je bila formula uspeha rane rimske republike: prerogativi Senata bili su usklađeni sa vladavinom prava, koje su u najvećoj meri stvarale skupštine.

Klica propasti posejana je, međutim, već na samim počecima republike. Montesjkje je, naime, tvrdio da se, od samog starta, Senat nalazio pod snažnim pritiskom naroda – koji je tražio slobodu koja će biti usklađena sa jednakošću. Na kraju, on je posegnuo za najradikalnijim rešenjem za „suzbijanje“ ovog pritiska: zaokupio je rimski narod ratovima. Ovo objašnjenje je u Montesjkjeovo vreme bilo već uveliko rasprostranjeno,⁷ a on ga je samo proširio tvrdnjom da je rat, budući da u Rimu jedva da je bilo trgovine i zanata, za svakoga bio privlačan: „pljačka je bila jedini način da se pojedinci obogate“ (Monteskje 2004b, 8), a deo ratnog plena deljen je i onima koji su ostajali kod kuće, tako da je rat sagledavan kao žila kucavica celokupne „javne stvari“.⁸ Ovde se već vidi značaj koji je Montesjkje u svojoj teoriji pridao trgovini. Upravo nesenzitivnost za trgovinu je, po

6 U određenju aristokratije Montesjkje je insistirao na tome da se radi o *zakonitoj* vladavini plemstva. „Plemići u njoj [aristokratiji] čine telo koje, na osnovu svoje prerogative i za račun svog posebnog interesa, suzbija narod: dovoljno je da tamo bude zakona kako bi se u tom pogledu izvršavali“ (Monteskje 2011, 26).

7 Tako je Bossuet (Bossuet) u *Raspravi o univerzalnoj istoriji* (1681) pisao: „Protiv unutrašnjih razdora Senat nije nalazio drugog leka nego da neprestano pronalazi nove razloge za ratove u stranim zemljama“ (Bossuet 1970, 419).

8 Ovaj primer je Montesjkjea da patriotskom građaninu antičke republike pretpostavi „strašljivog građanina“ njemu savremene monarhije (upor. Rahe 1994, 87), čime je već nagovestio Konstantovo (Constant) kasnije razlikovanje slobode starih i slobode modernih.

Monteskjeu, opredelila Rimljane da svoju republiku osnuju kao osvajačku državu i da njen napredak – uključujući tu i pravni napredak – vežu za uspehe u ratovima koje su neprekidno vodili i koje su pretvorili u svoj osnovni organizacioni princip. Međutim, iako se u prvim vekovima činilo da su osvajački ratovi i plen koji su obezbeđivali bili uspešno sredstvo za učvršćenje aristokratije, vreme je pokazalo da je to bio samo privid: umnožavajući bogatstvo koje se počelo slivati u grad Rim, ratovi su komplikovali izvorni zahtev naroda za jednakošću koja bi bila kompatibilna sa slobodom i na kraju su ga u potpunosti pervertirali.

Monteskje je od antičkih republikanaca, a pre svega od Polibija i Cicerona, preuzeo shvatanje o rimskoj republici kao mešovitom državnom uređenju u kojem su bila spretno uklopljena tri elementa: monarhijski, aristokratski i demokratski.⁹ Monteskje je čak otišao korak dalje i priznao da su se ova tri elementa jedno vreme uravnotežila kroz tri grane vlasti: legislativu, egzekutivu, pa čak i judikativu – koja se na svojim vrhuncima mogla porediti sa onom kasnijom u Engleskoj (Monteskje 2011, 145). Nevolja sa rimskom republikom bila je, po Monteskjeu, u tome što je ovo uravnoteženje tri grane vlasti bilo samo jedan – doduše, blistavi i brojnim pozitivnim konsekvencama po kasniju istoriju Evrope bremeniti – momenat u pogubnoj transformaciji aristokratije u demokratiju, tokom koje su uništene sve dostignute tekovine slobode i postavljeni temelji za izgradnju despotije već tokom prvog veka trajanja principata.

U Razmatranjima o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti Monteskje se držao relativno jednostavne teze da su Rimljani tokom republikanskog perioda svoje istorije najpre izgubili slobodu, a potom i sve drugo (upor. Monteskje, 2004b: 64). Stavljajući se u sporu koji su o slobodi u republici vodili Hobz (Hobbes) i Harington (Harrington) na stranu prvoga, Monteskje se u svom magnum opusu mnogo podrobnije pozabavio problemom nedostatnosti slobode u republici. Odmah na početku 4. glave 11. knjige Monteskje je vrlo rezolutno ustvrdio da demokratije i aristokratije „nisu, po svojoj prirodi, slobodne države” i da se politička sloboda nahodi „samo u umerenim državama” (Monteskje 2011, 127). Iako je ova formulacija bila vrlo neprecizna, jer je sugerisala da su samo monarhije umerene države, dok su sve (demokratske i aristokratske) republike per deffinitionem neumerene države, dalja izlaganja su implicirala da i republike mogu biti umerene i da svoju slobodu mogu utemeljiti u efektivnoj podeli vlasti. To se posebno odnosi na demokratske republike: napisavši još u toj istoj 4. glavi 11. knjige „da su i samoj vrlini potrebne granice”, Monteskje je zapravo otvorio problem usklađivanja jednakosti i slobode u republikanskom uređenju. Naravno, u 6. glavi iste te knjige Monteskje se nedvosmisleno

9 Poput Rima, i Sparta je bila mešavina monarhije, aristokratije i demokratije (Monteskje 2004b, 64).

izjasnio u prilog ustava engleske umerene monarhije (koji počiva na podeli tri grane vlasti, koji ima superioran sistem prerogativa i u kojem plemstvo vrši svojevrsnu „regulativnu vlast” – tj. reguliše, razdvaja i „umerava” tri postojeće grane vlasti), ali se nije libio da ga poredi sa uređenjem rimske republike, u kojem su postojala slična rešenja: iako su ta rešenja u Rimu bila manjkava i iako su vodila sve većim dubiozama u funkcionisanju institucija, više je nego jasno da je Monteskje poredio dva „umerena” uređenja, koja su pokazivala samo kvantitativne razlike u dostignutoj meri političke slobode. Štaviše, na više mesta u spisu O duhu zakona Monteskje je probleme sa političkom slobodom u Rimu prepoznao ne samo u slučajevima kada „vrlini [jednakosti] nisu bile postavljene potrebne granice”, nego i u slučajevima kada su joj bile postavljene nepotrebne granice. Uvek kada bi bili primoravani da afirmišu jednakost kompatibilnu sa slobodom građana patriciji bi nastojali da to izbegnu huškanjem plebejaca da krenu u ratove protiv drugih naroda i da ih neumereno pljačkaju, iz čega su proizlazila najveća zla državnog uređenja u Rimu.

Primer Rima je, sve u svemu, opominjao da „tri vlasti mogu da budu dobro raspoređene s obzirom na slobodu uređenja, a da to ne budu s obzirom na slobodu građana. [...] Grasi [...] zadaše udarac slobodi uređenja kako bi poduprli slobodu građanina, ali ove potonje nestade zajedno s onom prvom” (Monteskje 2011, 147). Ovo mesto iz spisa O duhu zakona je važno jer otkriva da je podela i uravnoteženje tri vlasti nužan, ali ne i dovoljan uslov da se uspostavi politička sloboda shvaćena kao sloboda građana. Slobodna republika u kojoj funkcioniše podela vlasti, naime, nije nikakva garancija da će i njeni građani osetiti slobodu. Štaviše, rimsko iskustvo pokazuje da diskrepancija između slobode uređenja i slobode građana u jednoj (aristokratskoj) republici sa krupnim nedostacima u ovaploćenju ne samo vrline jednakosti, nego i vrline umerenosti, ne može opstati na dugi rok, kao i da pokušaj njenog prevazilaženja može lako završiti neuspešno i dovesti do toga da prve slobode nestane dok druga ostane nedostižna kao i pre. Diskrepancija između slobode uređenja i slobode građana ne može se prevazići a da se u analizu ne uključi problem odnosa između slobode i jednakosti.

Kada se uzme u obzir sve što je Monteskje napisao o jednakosti u rimskoj republici, moglo bi se zaključiti da je on registrovao tri osnovna problema koja je ona – odnosno njeno neodgovarajuće integrisanje u institucije republike – povlačila za sobom. Prvi i glavni problem je očigledno proizlazio već iz samog uspostavljanja aristokratije. Servije Tulije je sve slobodne Rimljane podelio na šest klasa, odnosno na sto devedeset tri centurije, od kojih su prvaci i patriciji obrazovali prvih devedeset osam centurija, a ostali građani devedeset pet – pri čemu je najmasovnija bila poslednja centurija, koja je obuhvatila „mnoštvo ubogih”. S obzirom na

to da se glasalo po centurijama (svaka centurija je imala po jedan glas, a odluka je smatrana donesenom kada je za nju glasalo devedeset sedam centurija), „glasove su davala sredstva [i dobra – les moyens et les richesses] pre nego osobe” (Monteskje 2011, 18).¹⁰ Zato su plebejci nastojali da odlučivanje izmeste iz centurijske skupštine u komicijsku skupštinu, a iz komicijske u plemensku skupštinu (Monteskje 2011, 141), da bi naposljetku iz plemenske skupštine isključili patricije i onda nesmetano sami donosili plebiscite sa zakonskom snagom (Monteskje 2011, 142).¹¹ Još je gore to što je pokoravanje sve više naroda i stvaranje sve više provincija koje su plaćale svakovrsne dažbine gradu Rimu dovelo do ukidanja svih poreza rimskih građana (Monteskje 2011, 175): emancipacija plebejaca tako je na kraju ostvarena delimičnim razvlašćenjem patricija i potpunim porobljavanjem naroda koji su dobili zadatak punjenja uvek prazne državne kase.

Iako je reformama klasnog ustrojstva Rima sledio „duh aristokratije”, Servije Tulije je, po Monteskjeovom mišljenju, započeo trend razvlašćenja nosilaca najviše vlasti (prvo kraljeva, a potom i konzula)¹² i „srozao patricije” na nivo na kojem su morali permanentno da se sa plebejcima bore za svoje prerogative i privilegije (Monteskje 2011, 139).¹³ Ovaj trend se inten-

10 „Podela po centurijama bila je više podela na osnovu cenzusa i sredstava nego osoba” (Monteskje 2011, 141).

11 Monteskje je na ovom mestu pomešao plemensku skupštinu (*comitia tributa*) sa plebejskim savetom (*concilium plebis*), koji je nastao iz plebejske kurijatske skupštine i koji se kasnije razlikovao od plemenske skupštine upravo po tome što je iz svog rada isključivao patricije. Plemenska skupština, inače, nije bila podeljena na klase (odnosno centurije), nego na plemena, pri čemu je prevagu nad četiri mnogoljudna „urbana plemena” (sastavljena od stanovnika samog grada – plebejaca) imalo trideset jedno „ruralno pleme” (sastavljeno od stanovnika obližnjih sela i zemljoposjednika – koji su svi bili patriciji). U *Razmatranjima o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti* Monteskje je pisao da su se oni koji su bili u šestoj klasi u podeli Rima na centurije našli u ova četiri „urbana plemena”, čime su praktično bili isključeni iz vlasti obe skupštine (Monteskje 2004b, 60). Atinsko uređenje bilo je bitno drugačije. Solon je, naime, atinske građane podelio na četiri klase i takođe je u poslednju klasu uvrstio sve one koji nisu bili imućni, ali ne da bi ih u potpunosti isključio iz vlasti, nego samo da bi ih sprečio da budu birani za magistrature (magistrati su se birali samo iz redova prve tri klase) (Monteskje 2011, 18).

12 Nosioci najviše vlasti u Rimu permanentno su gubili prerogative. To se nije promenilo ni nakon što su kraljeve smenuli konzuli, pa su tako kraj republike dočekali sa svega tri prerogative: da predsedavaju centurionskom skupštinom, sazivaju Senat i zapovedaju vojskom (Monteskje 2011, 140).

13 Moguće je da je Monteskje u svom bavljenju Servijem Tulijem naposljetku došao do zaključka da je on ipak bio ponajpre prethodnik Luja XIV, s obzirom na to da je stvorio klasnu podelu koja će anticipirati onu koju je 1695. uspostavio ovaj drugi. Luj je, naime, podelio sve građane Francuske u 22 klase, ne osvrćući se na to kom staležu pripadaju i uzimajući isključivo u obzir njihovu poresku sposobnost (temeljeno na očekivanim prihodima). Na taj način, on je suštinski rastočio plemstvo, budući da je ono bilo raspršeno po svim klasama (uključujući i onu koja je bila toliko siromašna da nije mogla da plaća nikakav porez), dok je pripadnost prvoj klasi donosila automatski plemićku titulu. Ova klasna podela izazvala je

živirao u republici, u kojoj su se konačno neposredno sukobili aristokratski „duh nejednakosti“ i demokratski „duh jednakosti“. Jednakost u republici narušavalo je već i samo postojanje aristokratskih prerogativa i privilegija – koje „umanjuje jednostavnost zakona i stvara hiljade izuzetaka“ (Monteskje 2011, 65) – to su one vrlo brzo postale prepreka pravnostrvaralačkoj aktivnosti skupština i provocirale plebejski odgovor u već pomenutim, jednako diskriminativnim plebiscitima. Iz tog ugla gledano, samo opredeljenje plemića da po progonu kraljeva uspostave aristokratsku republiku bilo je pogrešno, pošto se sudaralo sa već isuviše jakim demokratskim nastojanjem naroda i „duhom jednakosti“ koji je on povlačio za sobom. „Tvrditi da je [rimski narod] hteo da ih [kraljeve] progna kako bi pao u ropstvo nekoliko porodica nije razumno. Stanje stvari iziskivalo je, dakle, da Rim bude demokratija, a on to ipak nije bio“ (Monteskje 2011, 140). Nakon što su u ime slobode i jednakosti srušili kraljevstvo, plebejci su počeli da u patricijima sve više prepoznaju neprijatelje i slobode i jednakosti i postali su odlučni da ih „liše njihovih prerogativa“ (Monteskje 2011, 142), pa su „postepeno [...] ukidali sve privilegije patricija“ (Monteskje 2004b, 55). Kroz prisvajanje prava da samostalno donose plebiscite plebejci su oduzeli patricijima prvo zakonodavnu vlast (Monteskje 2011, 142), potom su prisvojili i sudsku vlast (Monteskje 2011, 147), da bi naposljetku osvojili i veliki deo izvršne vlasti (Monteskje 2011, 144). Suočeni sa ovim razvlašćivanjem, patriciji su se ušanciili u poslednjim uporištima svoje vlasti: cenzuri i diktaturi (Monteskje 2011, 143). Onog momenta kada je postalo moguće vršiti diktaturu na neograničeni vremenski period i kada su vremenski neograničeni diktatori podršku počeli da traže od skupština, umesto od Senata, aristokratija je srušena. Naposljetku je i samo razlikovanje između plebejskih i patricijskih porodica postalo bespredmetno, pa je na ruševinama aristokratije mogla da nikne demokratija (Monteskje 2004b, 55). Ili, tačnije rečeno, umerenu aristokratiju je smenila neumerena demokratija (ohlokratija).

Ova linija argumentacije je veoma važna, pošto ukazuje na fundamentalni stav koji će Montesjkje zastupati u analizama njemu savremenih (monarhijskih) država: plemići se mogu održati na svojim elitnim pozicijama samo skupa sa kraljem i ako kralj (poput Servija Tulija) započne sa „srozavanjem patricija“ on ne samo što kopa političku raku sebi i plemstvu

gotovo unisonu negativnu reakciju francuskih plemića, bilo kojoj klasi da su pripadali, i zato su oni u 18. veku sve intenzivnije tražili nove načine da se uzdignu iznad „ostatka“ društva (upor. i Greenfeld 1994, 134–135), pri čemu je, po prirodni stvari, u nezadovoljstvu prednjačilo „plemstvo mača“, koje je osećalo da gubi utakmicu sa sve brojnijim, sve heterogenijim i sve prominentnijim „plemstvom odore“. Sam Montesjkje nigde nije pominjao ovu Lujevu klasnu podelu i njene implikacije za francusko plemstvo, tako da se o njegovom negativnom sudu može spekulirati samo posredno – preko negativnog suda o klasnoj podeli Servija Tulija, kao ultimativnog „krivca“ za pad rimske monarhije.

nego zapravo otvara put u despotiju. Iskustvo Rima, dakle, zorno svedoči o tome da je u jednoj monarhiji kobno svako razdvajanje kralja i plemstva, da plemstvo ne može samo, bez kralja, braniti „duh nejednakosti” i da je, u krajnjoj liniji, aristokratsko-republikanski eksperiment osuđen na propast. Svoju opštu analizu aristokratije Monteskje je završio zaključkom da će ona „biti utoliko savršenija ukoliko se više bude približila demokratiji, a ukoliko bude bila bliža monarhiji biće manje savršena” (Monteskie 2011, 21). Razmatranje uzroka propasti rimske republike sugerirše nešto drugačiji zaključak: aristokratija je upravo zbog svog nedoslednog „duha nejednakosti” nestabilno uređenje, koje zapravo nikada ne može biti umereno i koje je otud neprestano izloženo opasnosti da isklizne ili u monarhiju ili u demokratiju. A ako isklizne u demokratiju, ni despotija više neće biti daleko.

Drugi problem sa jednakošću (koju su zagovarali plebejci) u rimskoj republici javio se kada se ona, nakon vekova osvajanja, pljačkanja i pustošenja drugih naroda, odvojila od ljubavi prema otadžbini i izgubila svojstvo vrline. Kada je, dakle, napokon kucnuo čas da aristokratska republika bude zamenjena demokratskom, više nije bilo vrline jednakosti na kojoj bi ona mogla opstati, budući da je Rim već bio ogromna imperija zasnovana na eksploataciji pokorenih naroda. Za Monteskjea je kao moralni aksiom važila norma da „ljubav prema domovini nikada ne sme voditi u mržnju prema drugim društvima” (Montesquieu 2001, 215). Rimljani su tokom republike poremetili svoju vrlinu, zato što su ljubav prema otadžbini pretvorili u mržnju prema svim onim narodima sa kojima su ratovali i koje su pokoravali kako bi ih eksploitalisali. U tom kontekstu je i građanska jednakost gubila na značenju. „Nekada su ljudi osvajali bez razloga, bez cilja. Pustošili bi zemlju samo da bi dokazali svoju vrlinu i pokazali svoje izvanredno biće” (Montesquieu 2001, 112).¹⁴ To je bio slučaj i u Rimu: s obzirom na to da se ljubav prema otadžbini pretvorila u mržnju prema drugim narodima, vrlina se sve manje vezivala za jednakost građana u toj otadžbini a sve više za izvanrednost junaka u borbi protiv drugih naroda (kasnije i protiv članova suprotstavljene partije). Samim tim, vrlina je postala inkompatibilna i sa zakonima: vrlina jednakosti se u Rimu dugo vremena razumevala kao jednakost građana pred zakonom,¹⁵ da bi povezivanje ljubavi prema otadžbini sa mržnjom prema drugim narodima i isticanje

14 Monteskie je imao potrebu da ovom iskazu doda i jedan sud koji je potkrepljivao njegovu solidarnost sa „modernima” u sporu sa braniteljima „starih”: „Otkada vrednost stvari možemo bolje da prosudimo junaci nailaze na toliko podsmeha da će onaj koji hoće da ih brani samo sebi navući još hiljadu puta više podsmeha na glavu” (Montesquieu 2001, 112).

15 „Skoro sve vrline se sastoje u jednoj posebnoj vezi čoveka sa drugim čovekom. Prijateljstvo, patriotizam, samilost su, na primer, posebne veze. Pravo je, nasuprot tome, opšta veza. Nijedna vrlina koja uništava ovu opštu vezu nije vrlina” (Montesquieu 2001, 172).

izvanrednosti junaka počelo da smanjuje rezistentnost na bezakonje i stimuliše sve dubioznija moralna opravdanja za katastrofalne posledice kršenja zakona.¹⁶

Monteskje je u jednom drugom kontekstu zapisao da aristokratija propada kada plemići prestaju da se drže zakona i kada počnu da vladaju arbitrarno. „U tom slučaju republika opstoji samo za plemiće i jedino među njima. Ona je u telu koje vlada, a despotska država u telu kojim se vlada, što čini dva međusobno najnesložnija dela pod kapom nebeskom” (Monteskje 2011, 95). U rimskoj aristokratskoj republici plebejci nisu dozvolili plemićima da na ovaj način udvoje državu i da vladavinu zakona ograniče samo na domen svojih međusobnih odnosa. Međutim, to ne znači da se Rim nije transformisao u sličnu dualnu državu: republika, zasnovana na trodeobnoj podeli vlasti i vladavini zakona, bila je rezervisana samo za grad Rim, dok su se sve provincije koje su Rimljani osvajali i pripajali svojoj imperiji pretvarale u „despotsku državu”. „Sloboda je cvetala u središtu države, a tiranija na njenim rubovima” (Monteskje 2011, 149). Republikanske vlasti u gradu Rimu su u provincije slale pretore i prokonzule, koji su u svojim rukama objedinili sve tri vlasti, koji nisu hajali za zakon i koji su zato postali „paše republike” (Monteskje 2011, 149).

Ovakva dualna država nije mogla da opstane dugo. „Duh aristokratije”, koji je uspostavio Servije Tulije svojom podelom na šest klasa, sledeći načelo „pravičnost[i] u ubiranju dažbina”, mogao je da postoji samo dok je postojala ova pravičnost. A ona je najpre nestala u provincijama, zatim je ona dovedena u pitanje i u samom gradu (Monteskje 2011, 150),¹⁷ da bi

16 U Montesjkjeovoj zaostavštini nalazi se i jedno veoma pronicljivo zapažanje: „Prijateljstvo je prava vrlina Rimljana. [...] U Senatu ili u narodu čovek je bio moćan samo uz pomoć prijatelja, dobijao je dužnosti zahvaljujući njima, a kada bi po okončanju njegove magistrature protiv njega bile podignute neke tužbe bio je još više upućen na prijatelje. Građani su se držali zajedno sa drugim građanima kroz mnogostruke veze: čovek je bio povezan sa svojim prijateljima, svojim oslobođenima, svojim robovima, svojom decom” (Montesquieu 2001, 204). To zapažanje Montesjkje nikada nije dalje razradio, a pogotovo ga nije povezao sa svojim stavom da vrlina prestaje da bude vrlina ako dolazi u sukob sa zakonom. Da je to učinio, morao bi da se detaljnije pozabavi pitanjem da li je prijateljstvo stvarno bilo „vrlina” u Rimu i kakve je veze imala sa kompleksnim društvenim fenomenom klijentelizma, koji je tokom celog perioda republike potkopavao vrlinu jednakosti. Nažalost, tim pitanjima Montesjkje se nije pozabavio ni u svojim razmatranjima korupcije u starom Rimu, ni u svojim bavljenjima korupcijom u savremenim državama poput Engleske i Nizozemske.

17 Posle bitke 168. godine pre n.e. Rimljani su uzeli toliki plien od Makedonaca da je donešena odluka da svi građani Rima prestanu da plaćaju poreze, čime je dovedeno u pitanje dalje postojanje dotadašnjeg klasnog sistema. Poslednji udarac tom sistemu zadao je konzul Gaj Marije 107. godine pre n.e., kada je odlučio da u vojsku uzme i pripadnike šeste, najniže klase (proletere). U dotadašnjoj istoriji Rima, vojska je bila sastavljena samo od „ljudi koji su bili dovoljno imućni da bi imali interesa za očuvanje grada” (Monteskje 2004b, 60). Nasuprot tome, „Marije uze u legije svakojake ljude i republika bude izgubljena” (Monteskje 2011, 148).

naposljetku njen nestanak potkopao ne samo „duh nejednakosti” vladajućih patricija nego i onaj opozicioni „duh jednakosti” uvek nezadovoljnih plebejaca. Tu su se napokon pokazale sve negativne strane opredeljenja rimskog plemstva da zahteva naroda za jednakošću „suzbija” uz pomoć ratova, osvajačkih pohoda i pljački drugih naroda: demokratski „duh jednakosti”, koji su plebejci ispočetka suprotstavljali patricijskom „duhu nejednakosti”, na kraju se pretvorio u veoma sličan „duh nejednakosti” koji je iz vlasti težio da isključi sve veći broj slobodnih građana rimske imperije, od patricija, do pripadnika porobljenih naroda koji su u nju integrisani. Zato je došlo do paradoksa da je u Rimu borba za demokratiju tekla paralelno sa pervertiranjem samih načela demokratije. „Kako bi uspostavio demokratiju, narod je vređao i sama njena načela” (Monteskje 2011, 142).

Antidemokratski zaokret u narodu Monteskeje je vezao prevashodno za širenje same države (upor. Carrithers 1986, 66–67), koje je dovelo do uspona popularnih vojskovođa, urušavanja klasnog sistema i porasta moći proletarijata prvo u vojsci, a zatim i u skupštinama. Umesto da ga „prosvetle prvaci i da ga obuzda ozbiljnost pojedinih ličnosti” (Monteskje 2011, 19), uvojničeni rimski proletarijat slušao je samo svog vojskovođu koji mu je davao mogućnost da pljačka i otima. Zato se on držao sasvim indiferentno ne samo prema tiranski upravljanim provincijama, nego i prema samom gradu, njegovim organima vlasti i njegovim republikanskim načelima vladavine (Monteskje 2004b, 60) – čak i kada su ona počela da se sve više demokratizuju. To se još više pogoršalo u 1. veku pre n.e., kada su italjski narodi stekli pravo rimskog građanstva i pružili podršku rimskom proletarijatu i njegovim vojskovođama u rušenju postojećih republikanskih institucija. Potpunu anarhiju i bezakonje stvorilo je već i samo mešanje „duha” Rimljana sa duhom nerimskih naroda, koji je nahrupio u sve skupštine. „Vlast naroda, njegovi zakoni i čak i sam narod postali su himerični pojmovi” (Monteskje 2004b, 62). S obzirom na to da u Rimu nije bio predodređen broj građana koji obrazuju skupštine, to je upravo u momentu pobede demokratije postalo nemoguće odrediti ko je uopšte „suvereni” narod (Monteskje 2011, 17). U takvim uslovima je praksa potkupljivanja glasača u skupštini uzela maha i postala nešto takoreći normalno. Pompej je narod „pokvario novcem, a na izborima je odredio cenu za glas svakog građanina” (Monteskje 2004b, 71). Paralelno sa (prividnim) uzdizanjem u demokratskog suverena, rimski narod „postaje ravnodušan, mari samo za novac, ne više i za javne poslove; ne vodeći računa o vladavini i o onome šta ona smer, mirno očekuje svoju platu” (Monteskje 2011, 19). U takvim okolnostima republika je morala propasti. „Rim više nije bio grad čiji su ljudi objedinjeni duhom, ljubavlju prema slobodi, mržnjom prema tiraniji, gde je ljubomora prema moći Senata i ovlašćenjima velikaša, pomešana sa poštovanjem, bila tek ljubav prema ravnopravnosti” (Monteskje 2004b, 62).

Time je Monteskje kompletirao svoj argument protiv aristokratije i autodestruktivnosti „duha nejednakosti“ koji u njoj vlada. Ako je načelno proglasio najgorom onu aristokratiju koja državu podvaja na pravnu državu (za plemiće) i „despotsku državu“ (za običan narod), njegova analiza Rima pokazuje da je jednako pogubna bila aristokratija koja imperiju deli na jedan, u biti veoma sličan način: na republiku (u gradu-prestonici) i despotiju (u provincijama). Posledica funkcionisanja ovakve dualne države je kvarenje i samog „duha jednakosti“ u narodu. Pre nego što je počela da se pretvara u imperiju, rimska republika je bila klasno polarizovan grad-država u kojem je ljubomora plebejaca prema „moći Senata i ovlašćenjima velikaša“ bila „tek ljubav prema ravnopravnosti“ i nije dovodila u pitanje poštovanje svih vlasti i njenih nosilaca. Taj zdravi „duh jednakosti“ počeo je da kopni čim se Rim počeo pretvarati u imperiju: smišljena kao poslednji bastion odbrane aristokratije, ona je polako ali sigurno uništavala svaku jednakost i upropaštavala demokratiju koja je tek trebalo da bude stvorena.

Treći problem sa jednakošću u rimskoj republici koji se može rekonstruisati iz Monteskjeovog dela direktno je proizlazio iz prethodna dva. Prava tragedija rimske republike ležala je u tome što je demokratija uspostavljena isuviše kasno, kada je sa dnevnog reda praktično skinut stari plebejski zahtev da se individualna sloboda i njoj primerena jednakost uskladi sa već postojećom slobodom uređenja, tj. sa mehanizmom podele i uravnoteženja tri vlasti. S obzirom na to da demokratska republika nije uspostavljena odmah po progonu kraljeva i da je plemstvo zahtev naroda za individualnom slobodom i njoj primerenom jednakošću vekovima „suzbijalo“ uz pomoć ratova, osvajачkih pohoda i pljački drugih naroda, plebejcima se činilo da do slobode i jednakosti i ne mogu doći drugačije nego osvajanjem svih vlasti rimske republike – čime se obesmišljavala njihova podela, pa in ultima linea i samo postojanje. A nakon organa vlasti, na red su vrlo brzo došli i svi zakoni i svi običaji. Sve je nestalo u purgatorijumu jedne potpuno nove slobode koja se pomaljalo nakon nestanka slobode uređenja. „Tiranija slobode je postala tako nepodnošljiva da su je vođe bez ushićenja branile, a narod bez žaljenja izgubio“ (Montesquieu 2001, 255).

Ako je tokom republike u Rimu postojala sloboda uređenja i ako su plebejci tražili slobodu građana i konsekventnu građansku jednakost, na kraju republike zakratko je bljesnula treća vrsta slobode, koja je, pre no što je i sama utrnila, ugušila obe: tiranska sloboda. Tamo gde sloboda rastoči organe vlasti, zakone i običaje, raskrčen je put ka jednakosti u ropstvu, tj. ka uspostavljanju prvo tiranije, a zatim i despotije: nakon što je grad Rim u tolikim provincijama uspostavio tiraniju (koja se vremenom pretvorila u despotiju) kucnuo je čas da je i on sam oseti. Tako će nastati differentia specifica okcidentalne despotije (u odnosu na orijentalnu): ona će

biti ishod dinamike urušavanja monarhije i (prvo umereno aristokratske, a zatim i neumereno demokratske) republike, u kojoj je naposljetku sloboda „pomahnitala” a jednakost se preplela sa odanošću jednom gospodaru. U takvim prilikama više nisu postojali uslovi za održanje bilo kakvog poretka (čak ni monarhijskog – kakav je privremeno uspostavio Avgust), a postojećim (sada već potpuno pervertiranim) institucijama morao je da, pre ili kasnije, potpuno ovlada jedan gospodar, koji je, nakon „vojničke” epifanije, potpuno ukinuo slobodu i uspostavio univerzalnu jednakost – u ništavnosti pred sobom kao despotom (Monteskje 2011, 66). Naravno, rimsko iskustvo pokazuje da je okcidentalna despotija, samim tim što nastaje na ruševinama monarhije i republike, protivrečnija i nestabilnija od orijentalne i da baš zbog toga teži da se s njom poistoveti. Zato ni principat nije uspeo da se održi, a nakon njegove propasti uspostavljen je dominat, u kojem više nije bilo nikakvih relikata autentično rimske političke tradicije i u kojem je postalo moguće bezrezervno okretanje orijentalnom načinu vladanja. A s obzirom na to da ni opstanak orijentalne despotije na Okcidentu nije bio moguć (barem ne na dugi rok), Zapadna rimska imperija je uništena onog momenta kada Istočna rimska imperija više nije mogla da je silom održava u životu (tj. vrlo brzo nakon smrti imperatora Justinijana).

POUKE RIMSKE ISTORIJE

Istoriju Rima, a posebno njegovu propast, Montesjkje je tretirao kao svojevrsnu opomenu savremenici. Neoprezne reforme u monarhiji mogu otvoriti vrata uspostavljanju aristokratske republike, koja je nestabilno uređenje jer neprestano osciluje između monarhije i demokratije – potraje li pak duže i uspe li da pervertira demokratske snage, onda će njena konačna transformacija u demokratiju postati užasna, pošto će stvoriti neumerenu demokratiju (ohlokratiju), koja neće biti ništa više od predvorja despotije. Iako je i sam tvrdio da je Rim po progonu kraljeva trebalo da postane demokratska republika i da je uspostavljanje aristokratije bila svojevrsna istorijska greška, Montesjkjea to nije sprečilo da svoj sud o nestabilnosti aristokratske republike protegne i na onu demokratsku – dovoljno je da demokratske vođe požele teritorijalno proširenje i da za njega pridobiju i sam narod pa da demokratiji više ne bude spasa. Bavljenje istorijom starog Rima i uzrocima njegove propasti čini se da je naposljetku opredelilo Montesjkjea da svaku malu republiku tretira kao u biti nestabilno uređenje, koje želja za sigurnošću gura u proširenje, da bi u proširenju našla propast, budući da načela koja su važila u vreme njegovog uspostavljanja postaju samo „teret” kada se ono protegne na veliku teritoriju (Monteskje 2004b, 63).

Samim tim, za Montesjkjea se pokazivala ključna razlika između malih republika i federativnih republika. Tek ako je svaka članica federacije u

stanju da sačuva svoje republikanske ustanove, federativna republika može da „uživa valjanost unutrašnje vladavine svake od njih“, kao i da „raspolaze svim prednostima velikih monarhija“ u odbrani od njih i od despotija (Monteskje 2011, 110);¹⁸ u protivnom, maloj republici će preostati samo da gradi imperiju u kojoj će njen izvorni grad prerasti u metropolu koja tlači provincije, pretvara ih u tiranije, da bi naposljetku tiraniju uvezla natrag uz pomoć pretorijanskih trupa i njome potisnula sve svoje republikanske institucije i načela na kojima su one bile izvorno sagrađene (a koje su se zaista naposljetku pretvorile u „teret“). U takvoj situaciji, kao što pokazuje iskustvo Rima, pokazaće se nemogućim svrgavanje tiranije, a svi pokušaji njenog zauzdavanja u kakvu-takvu monarhiju će propasti. Jer, monarhiju ne žele ni tirani, ni slobodni građani, a čak i kada bi je želeli, ne bi mogli da je vaspostave na ogromnoj metropolizovanoj teritoriji, u urušenim republikanskim institucijama koje je već počeo da guši princepsov administrativni aparat (čak i ako se vojska ne bi posmatrala kao njegov sastavni deo) i sa ogromnim narodom, čiji je jedan deo izgubio vrlinu jednakosti (i ljubav prema otadžbini), dok je drugi deo nikada i nije stekao, i koji vapije samo za priliku da svoja građanska prava što bolje unovči.

Posebna „vojnička“ despotija, o kojoj je Montesjkje pisao, tako se ukazuje kao neizbežni usud i pogubna karika u determinističkom lancu koji su u pogon stavili širenje republike u imperiju, s jedne strane, i kobna klasna reforma (tokom monarhije), temeljno ružiranje vrlina jednakosti i umerenosti (tokom aristokratske republike) i trgovina slobodom građana za naklonost vojskovođe (tokom demokratske republike), s druge. Štaviše, na osnovu Montesjkjeovih polaznih teorijskih „mehanicističkih“ stavova o društvenim zakonitostima, bilo je sasvim za očekivati da će se okcidentalna despotija ponovo javiti i u budućnosti – na kraju krajeva, i u Montesjkjeovoj rodnoj Francuskoj, koja je po njemu već (tokom monarhije) počnila greh slabljenja plemstva i koju bi eventualna republikanizacija, povezana sa doslednom militarizacijom, perspektivno učinila nesposobnom da se

18 Montesjkje je čak smatrao da je federativna republika stabilnija od unitarne zato što se bolje brani od izazova despotizma: s obzirom na to da despotizam mora prvo da se ušanči u jednoj ili nekoliko federalnih jedinica, ostale federalne jedinice se odmah mogu mobilizovati da u samom startu razvlaste „uzurpatora“ (upor. Montesjkje 2011, 109; upor. i Miller 2008, 134–135). S druge strane, u prilog čvršćem federalizmu govorili su o problemima sa kojima bi se republika suočila ako bi njene federalne jedinice ostale isuviše labavo povezane. To se možda najbolje vidi iz njegove kritike državama u kojima postoji samo jedna izborna jedinica: Montesjkje je smatrao da svaki poslanik mora imati „gradski izborni okrug“ koji ga bira i pred kojim je odgovoran, ali da od njega ne sme da dobija „posebno uputstvo“ kako da u parlamentu glasa (nego samo „opšte uputstvo“), jer bi to vodilo blokadi rada zakonodavne vlasti usled nekog „hira“, kao i mogućnost da se neki poslanik učini „gospodarem svih ostalih“ (Monteskje 2011, 130). Iz ove argumentacije može se naslutiti da bi se Montesjkje u kasnijim sporovima (začetim već u Americi tokom revolucije) između zagovornika federacije i zagovornika konfederacije sasvim izvesno svrstao među prve.

odupre iskušenju despotizma nalik onom Domicijanovom. Danas nema dokumenata na osnovu kojih bi se moglo decidirano odgovoriti na pitanje da li je sam Monteskje očekivao da bi u Francuskoj (ili nekoj drugoj evropskoj zemlji) mogao da se ponovi ovaj determinizam koji je on „otkrio” u rimskoj istoriji, ali je sasvim izvesno da je tragao za sredstvom koje bi moglo da ga najefikasnije osujeti i preokrene u nekom drugom, poželjnijem pravcu. Naposletku će to sredstvo Monteskje naći tamo gde ga je isprva najmanje očekivao: u „duhu trgovine” koji je jedini dovoljno jak da se suprotstavi „duhu osvajanja”.

LITERATURA

- Bossuet, Jacques Bénigne. 1970. *Discours sur l'histoire universelle*. Paris: Garnier-Flammarion.
- Carrithers, David. 1986. “Montesquieu’s Philosophy of History”. *Journal of the History of Ideas*, 47 (1): 61–80.
- Greenfeld, Liah. 1993. *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Miller, David. 2008. “Republicanism, National Identity, and Europe”. In eds. Laborde, Cécile and Maynor, John. *Republicanism and Political Theory*. Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing.
- Monteskje. 2004a. *Persijska pisma*. Beograd: Utopija.
- Monteskje. 2004b. *Razmatranja o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*. Beograd: Utopija.
- Monteskje. 2011. *O duhu zakona*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Montesquieu. 2001. *Meine Gedanken. Mes pensées – Aufzeichnungen*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Oake, Roger B. 1955. “Montesquieu’s Analysis of Roman History”. *Journal of the History of Ideas*, 16 (1): 44–59.
- Rahe, Paul A. 1994. *Republics Ancient and Modern*. Book 2. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
- Suetonius. 1914. *The Lives of the Twelve Caesars*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Tacitus. Bez godine izdanja. „Annalen”. In *Sämtliche Werke*. Essen: Phaidon Verlag.

SUMMARY

A 'MILITARY RULE' AS A SPECIFIC (OCCIDENTAL) TYPE OF DESPOTISM IN MONTESQUIEU'S THEORY

Montesquieu writes about “military rule” in all of his three main works: in the Persian Letters, in Considerations on the Causes of the Grandeur and Decadence of the Romans, as well as his magnum opus On the Spirit of the Laws. However, only in the last work he defined it as a special type of despotism. Montesquieu analyses this type of despotism by reference to ancient Rome and comes to a conclusion that the Roman example differed significantly from what he usually meant by despotism – that is oriental despotism. He claims, namely, that oriental despotism could be perceived as timeless, simple and devoid of any notion of freedom, while “military rule”, as “occidental” type of despotism, would be characterized by its complexity and historicity in the context of perversion of freedom. The “occidental” type of despotism, claims Montesquieu, could be understood only as a stage in a deterministic political development that starts with a collapse of the monarchy that is itself a result of a collapse of the aristocratic and democratic republic.

KEY WORDS: Montesquieu, despotism, freedom, military rule, Rome.